

Присовская Г.Е. Национально-культурный компонент безэквивалентной лексики в преподавании украинского языка как неродного // Вестник Приднестровского университета / Серия: Гуманитарные науки. - № 1 (43): Издательство Приднестровского университета. - Российская академия естественных наук, Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко 2013. - С.9-14. . -248 С.

УДК 808.3-3(07)

Галина Євгенівна Прісовська

канд. філол. наук, доцент

Національно-культурний компонент безеквівалентної лексики у викладанні української мови як нерідної

Стаття присвячена актуальній і ще не досить розробленій темі вивчення безеквівалентної та фонові лексики української мови в аудиторії, для якої українська мова не є рідною. Розглядається теорія питання "картини світу", подаються практичні поради щодо семантизації лексики з національно-культурним компонентом.

Ключові слова:

Українська мова як нерідна, безеквівалентна, фонові лексика, мовна картина світу.

Кожна національна мова є відображенням картини світу народу, який нею послуговується. Мова і культура народу нерозривно пов'язані між собою. Загальновідомим є твердження, що культурні процеси впливають на мову, а мова, в свою чергу, впливає на культуру. Об'єктивний світ не тільки відображається у кожній мові, а й інтерпретується відповідно до національної мовної картини світу.

У нашому дослідженні мова йде про систему позначень української мови та її вивчення як нерідної. Державний стандарт мовної освіти орієнтує вчителя передусім на формування в учнів комунікативних умінь у процесі засвоєння мовних знань. Особливо актуальним цей аспект проблеми навчання є для української мови як офіційної у школах Придністровського регіону, де, крім українців, живуть представники різних етносів: молдавани, болгари, росіяни та інші. Вони мають доволі розмаїту етнокультуру і значною мірою зберегли свою національну ідентичність та рідну мову. Кожен з цих народів у своїй суспільно мовній практиці виявляє властиві

йому специфічні риси, а саме: в мові концентруються елементи національної вдачі і національного характеру, що формувалися століттями.

Оскільки система специфічних традицій, переконань, стосунків втілюється у мовленнєвій діяльності представників певної культури, то учень, який оволодіває українською мовою, повинен вчитися спілкуванню в контексті цієї культури. А досягнення комунікативної компетенції, на нашу думку, неможливе без оволодіння певним обсягом культурної інформації, без ознайомлення із культурою народу, мова якого вивчається.

У цьому плані важливе значення має лінгвонародознавчий аспект роботи над вивченням української лексики, який спрямований не тільки на збагачення активного словника учнів, розвиток зв'язного мовлення, вироблення навичок свідомого оволодіння новими словами, уточнення значення і сфери вживання відомих слів, а й на формування і розвиток комунікативної компетенції (не тільки мовленнєвої, а й соціокультурної), на оволодіння національними стереотипами мовленнєвої поведінки і культурного спілкування у багатомовному та багатокультурному середовищі з урахуванням певних особливостей національного характеру, сприйняття світу, стереотипів поведінки.

Національно-культурний компонент у семантиці слова стає об'єктом вивчення в українському мовознавстві на початку 80-х років. Національно маркована лексика розглядається дослідниками під різним кутом зору, будучи об'єктом різнобічної характеристики. Лінгвокультурологічне бачення прямих і зворотних зв'язків поміж семантикою слова, а також усім ореолом його конотативних сенсів, динамічних асоціацій та й ширше - соціокультурною реальністю - задекларовано ще в концепції О.О. Потебні (60-80-ті рр. XIX ст.). Щодо мовної й етнопсихічної відносності О.О. Потебня у своїх роботах [5; 6; 7] не раз наголошував на тому, що навіть найменші структурно-семантичні відмінності в мовах особливим чином налаштовують увесь механізм думки. Уже навіть на рівні сенсорного

сприйняття зазначені специфічні структури по-своєму орієнтують процес сприймання, спрямовують його, визначаючи характер вибірковості.

Таким чином, проблема вивчення нерідної мови в нерозривному зв'язку з культурою (чи, інакше кажучи, знайомство з духовним багатством іншого народу через засвоєння його мови) набуває надзвичайно важливого значення.

На початку 70-х років у науці з'явився новий термін – "лінгвокраїнознавство", який ми розуміємо як "соединение в учебном процессе языка и сведений из национальной культуры" [1].

З того часу проблемами лінгвокраїнознавства займалися багато вчених – гуманітаріїв та викладачів-практиків; лінгвокраїнознавству присвячені фундаментальні праці Є.М. Верещагіна і В.Г. Костомарова, цікаві дослідження В.В. Морковкіна, В.В. Воробйова, Ю.Є. Прохорова та ін. Проте, не можна стверджувати, що всі теоретичні та практичні питання вирішено.

Так, відомо, що лінгвокраїнознавча компетенція учнів, що вивчають нерідну мову, формується поетапно: від нульового через початковий, середній, просунутий до завершального. Але тільки початковий період навчання лінгвокраїнознавству розроблено та описано достатньо повно, та й то це стосується більшою мірою російської як іноземної.

Щодо інших етапів, то ще не висвітлено багато проблем: чітко не визначено цілі та завдання кожного етапу, не виявлено склад лінгвокраїнознавчого мінімуму, не досліджено тематичну та лексичну співвіднесеність національно-культурних компонентів залежно від етапу навчання. Багато питань виникає, наприклад, щодо семантизації національно-культурної лексики та лінгвокраїнознавчого коментарю. Наскільки повно слід семантизувати безеквівалентну і фонову лексику на різних етапах навчання? Необхідно чи ні виокремлювати лексичний фон слів з національно-культурним компонентом, і якщо так, то які межі його виокремлення?

У кожній мові наявна безеквівалентна лексика, до якої належать слова, що співвідносяться з реаліями (денотатами), специфічними тільки для окремої етнічної (чи етнолокальної) культури чи для окремого етнокультурного ареалу та фіксують своєрідність світосприйняття окремого національно-культурного колективу і не мають однослівного перекладу іншою мовою. При перекладі вони передаються описово або запозичуються. Запозичені безеквівалентні слова називають екзотизмами [2: 22]. Наприклад, укр. *плахта* (жіночий одяг замість спідниці з шерстяної тканини); рос. *парка* (зимовий верхній одяг з оленини або собачатини); болг. *дънест* (широкі селянські штани особливого крою).

У своїй статті ми подаємо критерії відбору безеквівалентної лексики, оскільки вважаємо це необхідним для точного визначення саме цього пласту лексики. Таким чином, звертаємо увагу на сучасні дослідження вчених-лінгвістів [3:11], які стверджують, що:

1. Безеквівалентна лексика притаманна всім без винятку мовам і на лексичному рівні втілюється у:

а) специфічних словах, які номінують предмети матеріального і духовного життя національно-культурного колективу;

б) у словах, які етнічно особливо сегментують об'єктивну дійсність (в одному слові може відбуватися звуження або розширення поняття);

2. Категорія безеквівалентності має у різних мовах однакові параметральні характеристики — структурує на лексичному рівні досвід національно-культурного колективу.

Безеквівалентна лексика є системним утворенням, бо у її складі зазначені вище вчені виділяють центр і периферію. Так, до центру вони відносять слова-реалії, а до периферійної системи — фонові слова.

Слова-реалії з'являються у мові разом із появою етнічно значущого об'єкта у культурі соціуму. Для виділення слів-реалій із загального лексичного складу, як правило, в ролі індикатора не потрібна інша мова. Склад слів-реалій найбільш сталий та чітко обмежений відносно фонові

лексики. У зв'язку з цим зазначені лексичні одиниці зручніші для аналізу, ніж фонова лексика.

Якщо слова-реалії відображають предметний світ етносу, то фонові лексичні одиниці фіксують своєрідність віддзеркалення об'єктивної дійсності на лексичному рівні.

Фоновими називаються такі лексичні одиниці, які мають різні конотації (оцінні й емоційні відтінки), а також різні асоціативні зв'язки і зрідка ці відмінності зумовлені в самих реаліях [3:22]. Наприклад, укр. *хата* (гладенько обмазані глиною білі стіни, солом'яний дах, що опускається на всі чотири сторони, всередині — побілені стіни, розмальована орнаментами піч, на стінах над образами рушники, між піччю і стіною — підлога), рос. *изба* (чорні стіни, складені з ялинових або соснових колод, над дахом, що опускається лише з двох сторін, вирізаний півник або різьблене з дерева кільце з мачульною стрічкою, дах оздоблений причелиною, яка називається у народі рушником, усередині стіни також чорні, під стелею полаті) і болг. *къща* (сірі стіни, складені з каменю, дах вкритий плоскими кам'яними брилами, часто *къща* ніби підпирає гору і має два поверхи, оздоблення із дерева, всередині стіни обмазані глиною).

Іноді спостерігається розбіжність у символічних значеннях. Так, зокрема, укр. *лебідь* і рос. *лебедь* символізують дівчину, однак укр. *лебідь* символізує ще жінку, молодицю, а інколи й чоловіка; укр. *зозуля* і рос. *кукушка* — це вісниця, провідниця, однак укр. *зозуля* — ще й символ безпритульності, самотності, а також дружини, сестри, матері; укр. *калина* — символ краси, здоров'я, дівчини, дівоцтва, любові, України, рос. *калина* символізує розлуку і невдале заміжжя.

Отже, фонова лексика являє собою існування безеквівалентності на рівні лінгвістичного коду. Предметний та понятійний світ залишаються одним і тим самим, варіативна лише його лінгвальна характеристика.

Попри пласт безеквівалентної лексики, українська мова має значний лексичний пласт, який вчені умовно називають частково безеквівалентним.

Ідеться про те, що такий клас лексем може мати орієнтовні відповідники у мовах інших, наприклад, слов'янських народів. Проте цей пласт менше семантично сконкретизований і менше здиференційований.

Зокрема, часто спостерігається розбіжність у символічних значеннях, коли культурний компонент у лексичній одиниці можна визначити за умови знання особливостей соціальної семантики, скажімо, предмета, означуваного певним словом, ураховуючи при цьому конотацію [8]. Наприклад, слово називає відомий і поширений у кількох мовах денотат, проте національна ознака криється в особливому символічному значенні. Так, зокрема, *верба* має суперечливе (часто протилежне) символічне значення. Для українського народу *верба* — це символ України, батьківщини; Прадерева життя; надзвичайної працездатності; запліднюючої, родючої сили; пробудження природи, весни; засмученої жінки; вдовства. У російського народу *верба* — символ швидкого росту, здоров'я, життєвої сили, родючості. Для болгар *вѣрба* (особливо стара) — це прокляте, демонічне дерево, оскільки не давало плодів та затінку, але іноді *верба* (особливо у переддень «Врѣбници») символізувала «Христовото Възкресение», її ставили перед іконами і сподівалися на захист від різних захворювань тощо.

Символічна семантика слова — лише відбиття символізації самого предмета, його концепту, образу [8]. Скажімо, предметна реалія «береза — рослина», що дістала наймення *береза*, у свідомості українця переростає у символізовану реалію (береза — дерево-тотем, береза — мати козака, білокора береза, то дівчина-красуня, яка була неслухняною і через це втопилася, «береза» — старший ватаги колядників).

У свідомості російського народу *береза* символізує інше і має певні кваліфікативні ознаки: «берѣза — священное дерево, берѣзовый дух, высаживание берѣзы в час рождения ребёнка, крепкая берѣза — крепкий малыш». Для болгарського народу *береза* не має символічної семантики, оскільки це дерево дуже рідко зустрічається на території Болгарії, а тому в свідомості болгар не переростає у символізовану реалію.

Як бачимо, особлива культурна конотація того чи іншого слова виникає на основі важливої соціальної ролі предмета чи явища, які позначені цим словом у межах окремої національної культури. Важливо, що соціальна значущість референта розуміється не в суб'єктивному аспекті, а в соціально-типізованому як певна реакція носіїв мови на ті чи інші предмети і явища позамовної дійсності. Таку значущість референта закріплює фольклор, а літературні традиції зберегли її.

Семантизація лексики з національно-культурним компонентом, коли асоціації діють слабо, посередньо чи зовсім бувають відсутніми, вимагає особливого підходу. Складності такого характеру можна вирішити за допомогою коментарів, які б знімали текстуальні (змістовні) та лексичні труднощі і передували б тексту (передтекстова робота) або водночас з його читанням (текстова робота).

На нашу думку, лексична і словникова робота із зазначеним пластом лексики повинна відбуватися лише на рівні тексту та висловлювань культурологічної тематики. Під лексичною роботою ми розуміємо такі напрямки роботи як: знайомство із етнокультурознавчими словами (лексичне і фонове значення); з прямим і переносним значенням таких слів; з міжмовними омонімами, антонімами, синонімами етнокультурознавчих слів (якщо вони є); з використанням таких слів у різних сферах застосування мови; з тематичними групами етнокультурознавчих лексем. Під словниковою роботою - формування умінь бачити доцільність (недоцільність) використання етнокультурознавчих лексичних одиниць у певній ситуації, тексті; розвиток умінь знаходити і виправляти лексичні помилки і недоліки у змісті, побудові та мовленнєвому оформленні власних висловлювань, спираючись на засвоєні знання; розвиток інтересу до міжмовних зіставлень у роботі над лексичним і фонетичним значеннями етнокультурознавчих лексем тощо. Ми вважаємо, що саме такий підхід дає змогу зрозуміти системність мовних явищ. У своєму дослідженні лексичні навички ми розглядаємо як найважливіший і невід'ємний компонент змісту навчання українській мові як

нерідній, а їх формування - метою навчання у процесі роботи над розділом „Лексикологія”, а також на уроках літератури.

Звісно, така спрямованість вимагатиме ґрунтовних пояснень лексичного значення, лексичного фону та використання у мовленні певного безеквівалентного слова, аби кожен учень сприйняв не лише зовнішні ознаки, а й пізнав глибинний зміст лексичної одиниці, збагнув – принаймні в основному – народне бачення того чи іншого явища, що зрештою відображається у прямих і переносних значеннях слова. Для адекватного (правильного та доречного) оперування етнокультурознавчими лексичними одиницями у процесі навчання і в процесі спілкування, у свідомості учня повинна бути сформована певна структура значення слова, з'ясування якої може бути досягнуто також і психолінгвістичними методами, що дають можливість дослідити значення безпосередньо у процесі мовленнєвої і пізнавальної діяльності індивіда, а не тільки традиційно лінгвістичними, орієнтованими в основному на вивчення етнокультурознавчих текстів.

У свою чергу, лексична правильність мовлення визначається сталістю лексичних навичок. Беручи до уваги етнокультурознавчий пласт лексичного матеріалу та рецептивний чи продуктивний характер відповідного виду мовленнєвої діяльності, вважаємо за потрібне, формування таких видів навичок:

1. продуктивні лексичні навички, тобто навички правильного вживання фонові лексичної одиниці активного мінімуму в говорінні та письмі згідно із ситуацією спілкування і метою комунікації, що передбачає оволодіння такими операціями:

- виклик фонові лексичної одиниці з довготривалої пам'яті та зовнішньо-мовленнєве відтворення її у потоці мовлення;
- миттєве сполучення фонові одиниці з іншими словами, що створюють синтагму і фразу за правилами лексичної сполучуваності;

2. рецептивні лексичні навички, тобто навички розпізнавання і розуміння фонових лексичних одиниць активного і пасивного мінімумів при читанні та аудіюванні;

3. навички обґрунтованої здогадки про значення фонових лексичних одиниць, що відносяться до потенціального словника при читанні та аудіюванні;

4. навички користування різними видами словників (двомовних, одномовних, тлумачних, перекладних, фразеологічних, тематичних, країнознавчих).

Як бачимо, провідним виступає призначення фонового слова, бо саме воно несе основне комунікативне навантаження, тому і в мовленні воно виражає ставлення того, хто говорить, його емоційний стан, завжди використовується для вирішення певного мовленнєвого завдання. Тобто форма фонового слова і його значення марковані призначенням (функцією).

У процесі навчання української мови як нерідної лексичні уміння учнів мають бути доведені до оптимального рівня досконалості, оскільки саме такий рівень забезпечує спрямованість уваги людини при здійсненні мовленнєвої діяльності лише на зміст свого висловлювання або того повідомлення, яке вона сприймає на слух або читає.

Розроблена методика передбачає використання різних форм і видів роботи, методичних прийомів, які сприяють формуванню і розвитку перерахованих нами лексичних знань, умінь і навичок. Створено систему вправ, які мають використовуватися за принципом поступового зростання труднощів: від вправ аналітичного характеру до вправ репродуктивно-продуктивних. Таким чином, систематичний і цілеспрямований лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики учнями інших національностей у зіставленні з рідною мовою виконуватиме такі функції: пізнавальну, комунікативну, ціннісно-нормативну і виховну.

Література

1. Верещагин Е.М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров. – М.: Рус. яз., 1990. – 236 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик. – М.: Институт русского языка им. А.С. Пушкина, 1999. – 84с.
3. Волошина А.В. Безеквівалентна і фонові лексика у східнослов'янських мовах: Дис. канд. пед. наук: 10.02.17., Кіровоград, 2001. — 195 с.
4. Грищенко А.П. Лексикологія. Фразеологія // Сучасна українська літературна мова. Навчальне видання — К.: Вища школа, 1997. — С. 98-237.
5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 2 т. — М.: Наука, 1976. — 379 с.
6. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. — М.: Искусство, 1976. — 615 с.
7. Потебня А.А. Мысль и язык. — К.: Синто, 1993. — 191 с.
8. Толстой Н.И. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — М., 1995. — 32 с.

Национально-культурный компонент безэквивалентной лексики в преподавании украинского языка как неродного

Статья посвящена актуальной и еще не очень разработанной теме изучения безэквивалентной и фоновой лексики украинского языка в аудитории, для которой украинский язык не является родным. Рассматривается теория вопроса "картины мира", подаются практические советы по семантизации лексики с национально-культурным компонентом.

Ключевые слова:

Украинский язык как неродной, безэквивалентная, фоновая лексика, языковая картина мира.

Galyna Prisovska

No equivalent and background vocabulary in teaching Ukrainian language as not native

The article is devoted to the study of language as integral component of national consciousness and means, which help a man to express especial draw of the mentality at theoretical researches of the linguists. The author of the article pays attention to the study of a national and cultural component in semantic structure of a word.

Key words: Ukrainian language as not native, no equivalent and background vocabulary, language picture of the world.